

Uralom a lélek felett

Dr. Buda Béla

A pszichoterápia esete a szocializmussal, a militáns ideológiák perspektívájából

A szocializmus háromnegyed évszázados történetében a pszichoterápia minden fajtája tiltott volt, vagy erősen háttérbe szorítottan működött. A pszichoterápia művelői ezért hajlamosak arra a gondolkodásra, hogy a pszichoterápia valamilyen kitüntetett, veszélyes ellenfél volt a diktatórikus rendszerben, amelyet speciálisan szabályozni kellett.

A kérdés – a szocialista rendszerek immár csaknem másfél évtizede bekövetkezett szétesése után- ma is nehéz objektíven vizsgálni és értelmezni. Hiányzik a szocializmus igazi történelmi elemzése. Minden egykori szocialista országban túléltek, sőt uralmon vannak a régi világ

„káderei”. Nekik nem érdekük a szocialista világ kritikai „dekonstrukciója”. Kényelmetlen a párhuzam –a szembetűnő hasonlóság, sőt, a lényegi azonosság a fasizmussal, hiszen élnek és befolyások az egykori üldözöttek.

Mindez nálunk – a többi egykori szocialista országhoz képest – szinte hatványozottan érvényesül. Segíti a viszonyok obsukarállást a „kádári alku”, a diktatúra enyhülése, amely a rendszer elviselhetővé, sokak számára élhetővé tette, amely révén a „szocialista tábor” „legvidámabb barakkja” lett belőlük.

A helyzetet bonyolítja, hogy a szocializmusban – és így nálunk is – a tilalmak és kritikák nagy részét a pszichoanalízis váltotta ki. A pszichoanalízis volt a pszichoterápia prototípusa, első igazi irányzata, de ennél kétségtelenül több is volt. Igazi hatását a benne rejlő emberkép, - lélektani antropológia,- ill. a rejtett világnézet váltotta ki. Így vált uralkodó eszmévé az első világháború után, mint ez átható a Nyugat évfolyamaiban, majd különösen a második világháború után. A világnézetés az emberkép hatott az irodalomra és a művészetekre. Szexuális szükségletek, elfojtás, tudattalan, ösztönök és az általuk képviselt alapvető emberi szükségletek, szublimáció, felettes-én/ előbb:

cenzor/, libidinózus „megszállás”, nárcizmus és sok más fogalom áthatotta a társadalmat, és független lett a pszichoanalitikus terápiától és a körülötte zajló belső vitáktól /pl. elengedhetetlen-e a dívány, hány óra kell hetente az analízisre, hány évig tartson a folyamat, dolgozhatnak-e „laikus” analitikusok/, értsd: akik nem orvosok, akik pszichológusok vagy nevelők stb. A társadalmi hatás szempontjából a pszichoanalízis belső – „tektonikus” – feszültségei is szinte érdektelenek voltak. Stekel az un. „vulgárfreudizmus” téziseit szolgáltatta, Adler „élethazugsága”, „neurotikus helyzetelrendezése”, „kisebbségi komplexusa”, Jung archetípusa, animusa és animája, „árnyéka” stb. ugyancsak elterjedt, a háttérben lévő iskola terápiás gyakorlatától függetlenül, ha nem is olyan mértékben, mint a pszichoanalitikus fogalmak.

A mérges társadalmi reakciókat ezek az eszmék váltották ki, előbb a konzervatív, tekintélyelvű társadalomban, azután a vallásban (amelyet Freud, de még a tőle elhajló iskolák is kritikusan kezeltek), majd az ideggyógyászat – ha akarjuk: ahogy később nevezték – az ideg-elmegyógyászat – berkeiben, ahol lelki jelenségeknek nem volt tere, hacsak nem idegrendszeri mechanizmusok vagy betegségek termékeként.

A Szovjetunióban jelentkező szocializmus előbb elfogadta ezt az elméletet, a freudizmus, és vele együtt a terápiás gyakorlatot, a pszichoanalízist, sőt, először a marxizmussal is össze akarták olvasztani, azután hirtelen elutasítás és tilalom következett, amely szinte a szovjet rendszervégéig tartott.

Mivel a szocializmus később, a szovjeturalom országaiban átvett társadalmi rendszer és hivatalos ideológia lett, a pszichoanalízis sokáig hasonló sorsra került. Nehezítette a helyzetet, hogy a második világháború után a pszichoanalízis az Egyesült Államokban – kisebb mértékben Nyugat-Európában – nagy befolyásra tett szert, a szocialista rendszer már csak az önelhatárolódás és a saját önazonosság védelme miatt is hevesen elutasította.

A nyugati országokban a pszichoanalízis elfogadottsága és népszerűsége a hatvanas évektől új pszichoterápiás irányzatok megjelenését váltotta ki, ezek mintegy részesülni akartak a kialakult terápiás és eszmei befolyásolási piacból, ugyanakkor szükségük volt öndefinícióra is, és többé-kevésbé a pszichoanalízishez viszonyítva határozták meg önmagukat. A szocialista országokban a pszichoanalitikus rezonanciák miatt is, de a nyugati eredet miatt is

sokáig bizalmatlanul fogadták őket. Az erősen centralizált politikai rendszerekben a tiltottból legfeljebb a túrt kategóriába kerülhettek át. Az általános kép így az volt, hogy a szocializmus nem fogadta el, akadályozta, elutasította a pszichoterápiákat. A pszichoterápia magyar történetében ez kimutatható. Ez a történet még megíratlan, noha most még rekonstruálható lenne. Aki ezt vizsgálja, sok esetlegességgel találkozhat, sőt személyes kapcsolatnak, privilégiumnak vagy épp mellőzésnek volt szerepe, és mindenütt megtalálható benne a kádári uralmi mechanizmus következetlensége, ördögi „slamposága”, az önkorlátozást kiváltó és szabályozó „kedvezmények” fortélyos alkalmazása.

Ha ezeken túltekintünk, akkor azt mondhatjuk, hogy a szocializmus nem akarta elfogadni a lelket általában, még a pszichikum vagy a legmagasabbrendű idegrendszeri működés formájában sem. Kedvezőbb számára a pavlovizmus, a benne rejlő neolamarckizmussal, amely a mélyreható ontogenetikus alkalmazkodást hangsúlyozta. Ösztönök és tudattalan helyett az osztályérdekek felismerése, az osztályöntudat lett a társadalmi viselkedés és életvezetés fő meghatározója. Az individuum a maga igényeivel érdektelenné vált, a

kollektívák, a tömegek szava lett a döntő, ezt kellett követni. Az egyén érdekét a közösség érdeke mögé kellett sorolni. A „szocialista ember” átvette az ideológiát, az uralkodó eszméket, és azokhoz kellett, hogy hű legyen.

A Szovjetunióban paranccsal szüntették meg a pszichoterápia struktúráit, számos országban pszichoanalízis már nem is volt, mert a náciizmus kiírtotta vagy emigrációba kényszerítette korábbi művelőit, és elegendő volt csak a „burzsoá” illetve „polgári” eszmék és módszerek behatolásának elhárítása. Csak Magyarországon jelentett bizonyos gondot, hogy számottevő analitikus csoport volt, amely a náciizmus túlélőjeként nyíltan vagy burkoltan a kommunista hatalomhoz csatlakozott, nem lehetett ezért egyszerűen reakciónak vagy ellenségesnek minősíteni. A pszichoanalízis nagy nyugati befolyása miatt a pszichoanalízisből a Szovjetunióban lett nagy ideológiai ellenség, miközben már sem analitikus, sem pedig a pszichoanalitikus szakirodalomhoz sem lehetett hozzáférni. Olyan helyzet alakult ki, mint a hetvenes években a lengyel antiszemitizmussal, ahol zsidó már alig volt, azokat sem akarták bántani, csak valamilyen – egyszerre külső és belső- ellenséget kellett konstruálni.

Ha a pszichoanalízis és általában a pszichoterápia elutasítását nézzük, akkor szembeűnő ez az uralmi mechanizmus az ellenségek kreálásával, a veszélyekre való hivatkozás, amely a diktatúrát és a repressziókat indokolja és törvényesíti. Évekig egyes országokban áldozatul esett ennek a törekvésnek az egész pszichológia és a legtöbb társadalomtudomány, sőt, olyan természettudományok is, mint a genetika vagy részben a biológia. A társadalom különböző területein is ideológiai kontroll és ortodoxia vette át az uralmat. Nemcsak a művészeteknek kellett a „népet szolgálniuk”, üldözték a vallást is (egyes helyeken igen hatékonyan, a húszas években, Mongóliában százezer számra írtottak ki papokat, a Szovjetunióban „csak” Gulagokba vagy száműzésbe, börtönbe kerültek, Albániában már püspököket is végeztek ki, hogy Pol Pot Kambodzsájáról ne is beszéljünk. A „szélsőségektől” természetesen a szovjet és a keleteurópai szocializmus elhatárolódott, de nyilvánvaló, hogy csak a radikalizmus fokozataiban volt különbség, az ellenségek felhasználása, a veszélyek felidézése és az „éberség” szükséglete lényegében mindenütt azonos módon működött, a mechanizmus azonos volt.

A pszichoterápia helyzetét Magyarországon vagy az európai szocialista országokban szemlélő könnyen elfeledheti, hogy másutt, akár csak a szomszédos Romániában nem volt szükség ideológiai vitákra, embereket egyszerűen áthelyeztek, katonának hívtak vagy munkatáborokba vittek, ha valamilyen okból nem tetszettek. Ideológiai vitákra csak az „emberarcú szocializmus” csalóka látszatáért vagy a tőkés országokkal való gazdasági együttműködés érdekében volt szükség. A diktatúra eszközei készen álltak, bármikor bevehetők voltak, az ötvenhatos forradalom után karhatalmisták még évtizedekig olajozták gumibotjaikat, és borongtak a rendszer engedékenysége miatt. De még sokáig, lényegében a rendszerváltozásig bevethetők voltak. Az ideológia a konszolidációhoz kellett. Ebben sem a pszichoterápia – vagy akár a pszichológia – volt a frontvonal, sokkal inkább a művészet és a nevelés, illetve a társadalomtudományok területe, ahol megvolt az igaz, hivatalos tan, a marxizmus és a történelmi dialektikus materializmus, az osztályelmélet és az osztályharc teóriája, amely a nemzetközi politikai szembenállásokra is magyarázatot adott. Minden más elmélet ellenséges volt, és ezek kezelésére olyan „alapmunkák” adták a modellt, mint Engels „Anti-Dühringje” vagy Lenin „Materializmus és

empiriokriticizmusa”, amelyben minden más felfogás bűnös ostobaságnak minősül, mégpedig meglehetősen piszkálódó hangnemben. Az ifjúság különösen érzékeny terület volt, nyilván ezért is volt kényes a művészet, különösen az irodalom, amelyben az avangard mindig ifjúsági ügy volt. Később ehhez a modern – a könnyűzene csatlakozott, főleg az ifjúság szabad és formabontó részvétele miatt. A helyes nevelés-szabályozási ügy volt, de ez az igazi diktatúra idején, a tanterv síkján könnyen megvalósult, később lett érdekes, járnak-e a pedagógusok templomba, vallásosak-e, mert akkor nem alkalmasak az ifjúság nevelésére.

A vallás státusa többször változott az aktív ellenségből a polgári csökevényig terjedő skálán, néha aktívan kellett visszaszorítani, máskor barátságtalanul, de viszonylag türelemmel várták gyengülését és elhalását. Itt is az ifjúság volt, amelyet a vallástól különösen távol kellett tartani.

Ha a pszichoterápiát vizsgáljuk, akkor a párt ideológiai munkáját, az „agitprop” Irányítás határozatait, ügyeit kellene történetileg feltárni. Ez –amennyire tudni lehet – nem történt meg. Rövid időszakokon „fordulat éve” vagy esetleg a forradalom után kívül „agitprop” ügy volt.

Egyetemi struktúráit könnyű volt eltüntetni, lényegében nem is voltak. A második világháború után nem lett pszichoanalitikus tanszék, mint a kommün alatt, amikor Ferenczi Sándornak csináltak egyet, csak a meghívott oktatókat, Hermann Imrét és Gartner Pált kellett Budapesten eltávolítani a bölcsészkarról, vidéki egyetemeken pszichoanalitikus vagy pszichoterápiás kultúrát nem lehetett találni. Az orvosegyetemek a régi tradíciókhoz híven elzárkóztak a pszichoterápiáktól, nekik nagyon megfelelt a pavlovi eszme, amely az embert idegrendszeri adottságainál fogva tanuló és alkalmazkodó lénynek mutatta be, amely azután fogékony az osztályhelyzete, eufemisztikusan: társadalmi helyzete által diktált meggyőződések átvételére. Az erős munkás és a paraszt osztály az osztályöntudaton át sorolta a rendszerhű táborba az embereket, a régi osztályok helyzetét a „termelési eszközök” elvételével és különféle diszkriminációkkal gyengítették meg, majd tagjaiknak utat kínáltak a belépésre az uralkodó osztályokba, ázsiai szocialista országokban ez átnevelő táborokban történt, Európában a régi polgárság lehetett munkás, egyetemre aspiráló gyermekeik is a kétkezi munkán át teheték jóvá családjuk megbízhatatlanságát illetve imputált bűneit.

A pszichoanalízis körüli szovjet görcsöket nemcsak a belső ideológiai szabályozás szükségletei (természetesen képzelt, sőt, mondhatni paranoid szükségletei) indokolhatták, hanem az az „eszmei harc”, amit a szovjetek a nemzetközi munkásmozgalomban, illetve a hatalmasra duzzasztott, erős nyugat-európai kommunista pártokban folytattak. A mostanában megjelent történeti elemzések (pl. Etkind, Erős stb.) rámutatnak, hogy a pszichoanalízis kezdeti szovjet befogadása után a krízis akkor következett be, amikor Wilhelm Reich és mások, a náciizmus ellen is védelmet keresve a pszichoanalízist bevonni próbálták a marxizmus elméleti építményébe. Ez „csapta ki a biztosítékot”, és erre következett be a teljes elutasítás. De Nyugat-Európában a kommunista és más baloldali mozgalmak a pszichoanalízis revíziója igényeként felmerült, mint ahogyan az ideológia más területein is próbáltak nyugati gondolkodókat felhasználni az ideológiai innováció érdekében, példa erre Gramsci a hatvanas és a hetvenes években. Magyarországon a kérdést a fasizmust túlélő és a kommunista rendszer iránt nem ellenséges pszichoanalitikusok léte és működése tartotta fenn a témát, figyelembe véve, hogy a pszichoanalízis befolyása érzékelhető volt a gyermekvédelemben és a művészetekben is, ugyancsak olyan

embereken át, akik a háború előtt és alatt üldözöttek voltak, és akik többsége tevőlegesen is beállt a pártba. A többi szocialista országban a pszichoanalízis érdektelen volt, elfogadták és szajkózták a hivatalos elutasító álláspontot, majd az olvadás idején elkezdtek nyitni, elsősorban a könyvkiadásban, majd a pszichológiai és társadalomtudományi sajtóban. Így történt Lengyelországban, Csehszlovákiában, Jugoszláviában, míg Románia és Bulgária lényegében a rendszerváltásig „jegelte” ezt a területet.

Érdekes volt a NDK helyzete, itt az alkalmazott pszichológiát szívós, de helyenként fellángoló harc folyt, amelyet színezt, hogy a szakmai és az általános közvélemény ismerte a nyugat-német pszichokultúrát (és „pszichoboomot”), emellett sok társadalmi probléma is volt, amely megoldást kívánt. Sajnos német utakat dolgoztak tehát ki, ilyen volt a szabadabb szexuális nevelés és a szexuális problémák szervezett (tanácsadási és terápiás) kezelése, amelynek jegyében engedték feléledni a hagyományos német „Freikörperkulturt” („FKK”) és szexuális segítőcentrumok hálózatát hozták létre. Érdemes emlékezni a magyar viszonyokra, a nyolcvanas években a megtúrt nudizmusra a délegyházi tavaknál, amely már szinte a rendszerváltásnál törte át a

tiltást, amikor erőszakos rendőri beavatkozás után a nyilvánosság felszabadította az egész ügyet (és a nagyhatalmú, évtizedeken át regnáló pestmegyei párttitkár, a „szocialista erkölcs” elszánt védője bukásával végződött).

A szexualitás nyíltabb kezelését Csehszlovákiában a prágai egyetem szexológiai intézetének működése alakította, ez az intézet csaknem a berlini hasonló intézettel és tanszékekkel egyidőben keletkezett, a két világháború között a cseh társadalomban valamiféle felvilágosultsági gócpont volt, majd a német annexió első áldozata lett, ugyanúgy felégették a könyvtárát, iratanyagát 1938-ban, mint a berlini intézetben történt 1933-ban. A háború után az intézet a társadalmi restitúció egyfajta szimbóluma lett, és – talán a korai ötvenes évek korlátozásaitól eltekintve – folyamatosan működött és hatott.

A „német utak” egyike volt az a felismerés, hogy a kommunizmus nem szereti a pszichoterápiákban az individualizmus erősítését, kultuszát, az egyéni önrendelkezés, autonómia hangsúlyát, ezért ott a hatvanas évektől a világban – és Nyugat-németországban – divatos csoportpszichoterápiákra próbáltak támaszkodni, és ezt ideológiai keretbe is állították: az egyén adaptációs problémái a kollektívába

integrálódás zavaraiából erednek, és a csoportfoglalkozások révén ezt kell biztosítani. Helyi iskolák keletkeztek, és ezek stilizált vagy retorikai elhatárolódása a nyugati iskoláktól megfelelt az ideológiai bezárkózás követelményeinek, de belül mégis teret adott valamiféle pszichoterápiás kultúra kialakulásának, amely hasonlított a nemzetközi fejlődési trendekhez. Ezek a törekvések egyrészt nyitottak a Nyugat felé, a hetvenes években már a NDK is képviseltette magát nemzetközi pszichoterápiás fórumokon, és a szocialista országokon belül is lehetővé tett egyfajta szervezkedést, amely a pszichoterápia legitimálását és fejlesztését próbálta elérni. Ez utóbbi volt a szocialista országok pszichoterapeutáinak munkacsoportja, amely 1973-tól több mint húsz éven át él, de nagyon egyenetlenül és főleg ritka, időszakos találkozókban testesült meg, amelyekben gyakran komoly feszültsége, viták voltak. A német, cseh, lengyel és magyar szakemberek mellett a kiküldött szovjetek főleg szakmai ideológusok voltak, akik ébren ügyeltek, hogy a pszichoanalízis ideológiai befolyása ne érvényesülhessen.

Ugyanakkor a Szovjetunióban voltak belső újjítási kísérletek, erőre kapott például Grúziában az ún. Uznadze-iskola, amely a tudattalan

fogalmát kiemelte, itt Tbiliszipben 1978-ban nagyszabású nemzetközi konfeencia zajlott a tudattalanról, több száz nyugati pszichoanalitikus és pszichoterapeuta részvételével. A progresszív szocialista országok hazai konferenciáikra is meghívtak pszichoterapeutákat a szomszédos országokból, ez a fajta közeledés és kommunikáció a szovjetekkel nem sikerült igazán. A belső ideológiai vitákban (pl. a magyar Pszichoterápiás Hétvégek mozgalmát végig kísérő gyanakvás és barátságtalanság megnyilvánulásaiával kapcsolatosan) mindig érv volt, hogy más szocialista országokban is vannak hasonló irányzatok, gyakorlatok, és hogy a másik szocialista országokban elismerésben vagy állami támogatásban részesülnek irányzatok, amelyek itt támogatást nem élveznek. Különösen az ideológiailag nagyon kényes és ortodox kelet-németek viselkedése volt irányadó, tudjuk, hogy ők Magyarországon tiltakoztak nyugati filmek bemutatása, könyvek megjelenése ellen, és a hatvanas évek végén óvatosan beengedett nyugati találmányt, a sztriptízt évekre betiltatták (ez a kérdés külön elemzést érdemelne, éppen a nudizmus és a „szabályozott erotika” sokféle jelenléte – pl. Friedrichpalast – miatt, de ez is jól illusztrálná az „ideológiai harc” akkori pozícióit; e vetületben csak azt kell megemlíteni,

hogy a pszichoterápia és határterületei is sokszor megcsontosodott öreg ideológusok utódvédharcai miatt szenvedtek el korlátozásokat, éppúgy, mint a már létező nudizmus ellen utolsó – politikai – „leheletéig” küzdő magyar párttitkárnő révén történt).

A személyes tényezők vagy partikuláris csoporttérdekek a pszichoterápia kiszorításában az orvostudományon belül volt szembetűnő. Az egész kelet-európai területen a neuropatológiai szemléletű, organikus pszichiátria volt az uralkodó, a neurológia és a pszichiátria egy szervezeti keretben volt. A főleg kuszodiális pszichiátria rangja csekély volt, a tudományos előrehaladás és a szakmai hatalom a neurológia birtokában volt. A pszichoanalízis és a pszichoterápia más irányzatai veszélyezteték a kialakult neurológiai hegemoniát, míg a pavlovizmus akár mint szemlélet, akár mint tudományos modul jól belefért a neurológiába. A pszichiátriai betegségek és viselkedészavarok értelmezésében az öröklés, az agyi folyamatok kórtana vagy a neurológiai képességek defektusa volt a fő magyarázóelv, ennek jegyében a pszichoterápia mind elméleteiben, mind módszereiben az uralkodó tudományban és gyakorlatban mind hiteltelennek minősült. A második világháború után a dualizmussal, a

pszichológizálással kapcsolatos kritikák „jó jöttek” az ideg-elme gyógyászat vezetőinek. Az egész pszichológia ideológiai kontrollt igénylőnek tűnt, nem véletlen, hogy a nyolcvanas évekig a pszichológia intézményeit és oktatását fiziológusok irányították a szocialista országokban, főleg neurofiziológiával foglalkozók. A vezetői kinevezések feltétele volt az ortodox, biológiai szemlélet a pszichiátriában, a vezetők rendszerint elsődlegesen neurológusok voltak.

A szovjet mintára létrejött funkcionális osztályokon és szakrendeléseken a kezelés a századfordulóra kialakult rejtett szuggesztiós és büntetési módszerekből állt, amelyeket a pavlovi terminológia szerint megerősítésnek vagy dekondicionálásnak neveztek (pl. egyenáramos elektromos ingerlés, a „farádozás”, amelyet lehetett kellemessé, de progresszíve fájdalmassá is tenni), a kis adagban végrehajtott inzulinkezelés (a súlyos pszichiátriai betegségek kezelésében inzulincoma helyett csak a vércukorcsökkenés vegetatív jeleinek kiváltása, majd ezek megszüntetése glukózinjekcióval), az értágító injekciók kúraszerű alkalmazása stb. Ehhez jöttek a régi és a folyamatosan megjelenő új nyugtatók, később a pszichofarmakonok. A beszélgetés az ilyen kezelőhelyeken néha a pszichoterápia nevet kapta

(racionális pszichoterápiáról beszéltek, ennek lényege a meggyőzés volt ezt a befolyásos kelet-német pszichiáter Karl Leonhard 1962-ben megjelent könyvében /Individualtherapie der Neurosen/ próbálta módszerré formálni), de általában szerényebben tanácsadásnak, betegvezetésnek nevezte, nálunk egy ideig, a hipnoterapeuta Völgyesi Ferenc javaslatára „betegek iskolájának” is hívták.

A „nagy” pszichiátriában az elektrosokk, illetve ennek kémiai megfelelői, a kardiazolsokk vagy az említett inzulin-kémia volt a terápia, ennek elmélete szerint a káros reflexpályák megszakítása és a fejlődéstörténetileg korábbi, a megbetegedés előtti „normális” pályák újraéledése volt a hatás lényege. Akkor nem volt szó, hogy ebben a biológiai látszó magyarázatban valamilyen pszicho-, illetve szociogenetikus felfogás rejlett, hiszen az új, hibás asszociatív kapcsolatok, reflexutak valahol, valamilyen külső hatásokra keletkeznek. Ez a logika csak abban mutatkozott egy ideig, hogy a rendszerhű pszichiáterek szerint a szocialista társadalom létrehozása megszünteti az embereket megterhelő – és pszichiátriailag megbetegítő – életkörülményeket, tehát a pszichiátriai betegek számának csökkenése várható. Ez a tézis indokolta a pszichiátriai ágyak és a pszichiátriai ellátás

elhanyagolását. A várt eredmény azonban nem valósult meg. A hatvanas években már megfigyelhető volt a fő „nagy” pszichiátriai kórkép, a szkizofrénia incidenciájának és prevalenciájának növekedése, elkezdtek az „ideggondozó” hálózat (pszichiátriai ambuláns hálózat) kiépítését és új pszichiátriai osztályokat állítottak működésbe.

Az elektrosokk pavlovi értelmezéséhez hasonlóan a „dekonnexió” –dekondicionálás – céljából vezették be (ugyancsak szovjet mintára) az „altatókúrákat”. Általában egy-két héten át altatószereket kapott a beteg, és a nappal nagyobb részét is „szenderegve” töltötte. A kezelésmód akkor a betegek körében is népszerű volt, már az elnevezések is szuggesztívek voltak (szendergőkéúra, teljes altatás, tartós kikapcsolás stb.). A gyógy mód azonban sok mellékhatással járt, sok beteg hozzászokott a gyógyszerekhez, idős emberek között ma is sok Noxironra vagy Dorlotynra – a korszak fő szerére – szokott páciens található. A súlyos pszichiátriai kórképek kezelésében egy ideig használatos volt a lobotomia, a frontális agylebenyben a feltételezett kóros pályák műtéti megszakítása (a „megoldás” a „Száll a kakukk a fészkére” című regényben illetve filmben, mutatva, hogy a kezelés nem szocialista eredetű volt, Nyugaton terjedt el először, kitalálójá gyorsan

Nobel-díjat is kapott, de Keleten is azonnal átvették, mert megfelelt az uralkodó szemléletnek).

A tudományokban az ideológiai ortodoxia általában erősebb volt, mint a közéleti. Külösen a szovjet típusúvá formált akadémiákban. Az ellenőrzés többgócúságának – legalábbis a pszichológia és határtudományai vetületében – szép példája ez. A művészetekben is így volt. Az akadémiai szereplők és az általuk irányított művészetek általában konzervatívabbak voltak, mint a hivatalos tudomány- vagy kultúrpolitika, amely általában hajlott a kompromisszumokra és kerülte a nyílt kompromisszumokat. Az akadémikus előmenetes folyamatát viszont lehetett szorosan kontrollálni, és ott ugyanúgy meghonosodott az önkorlátozás, mint az irodalmi és kulturális könyvkiadóknál vagy folyóiratokban. A hatvanas évek végéig a politika is gyakran az akadémiához fordult korlátozási vagy retorziós eszközzért, több orvosnak pl. évekre késleltették a kandidaturáját (hasonlóan az írók ún. szilenciumához), mert valamilyen ideológiai hibát követtek el, például valamilyen vallásellenes akcióban az ő nevük is előkerült, náluk is folyt házkutatás és találtak tiltott irodalmat. Mint már említettük, a Szovjetunióban is voltak különbségek a különféle területi vagy központú

ideológiai szabályozás szigorában. Változtak a fő ellenségek is, a magyar szamizdat időszakában már kevés komoly büntetés volt, de a SZETA (szegényeket támogató alap nevű titkos akció) megítélése szigorú volt, és a tiltott művészetek bemutatóira a rendőrség is lecsapott. Az 1968. utáni néhány évben tiltott kéziratért (amelyet nem is akartak terjeszteni) Szelényi Ivánnak és Konrád Györgynek meghurcoltatást kellett elviselnie, Szelényi mintegy száműzött lett, mint ahogyan az ország elhagyására kényszerült több művész, például. Halász Péter és társulata is.

Egyoldalú lenne azonban a kép, ha csak a szocializmus és a pszichoterápia viszonyát néznénk. A totalitárius diktatúra a lélek feletti uralomért, vagyis a hivatalosan kívánt értékek kizárólagossága és interorizációjának biztosítása érdekében hasonlóan viselkedett a náci Németországban is. Ott sem a pszichoterápiával, mint terápiás módszerrel volt a baj. Visszafojtottan, a nyilvánosság kerülésével a módszert lehetett kultiválni, a Göring testvére, tehát ideológiai hatalmasság által vezetett központi pszichoterápiás intézet égisze alatt még a pszichoanalízis is túlélte. A zsidó származás miatt üldözték a pszichoanalízist művelőket, de foglalkozásuk önmagában még csak

súlyosbító körülmény sem volt. A pszichoanalízis mint ideológia, a német faj mítoszát veszélyeztette, a szabad szexualitás rémével – ezt a szovjetek is emlegették, a pszichoanalízis „pánszexualizmusa” ugyanolyan kritikai sablon volt, mint az elmélet „irracionálizmusa”, utalva a tudattalanra.

Még tágabb perspektívában: a protestantizmus megjelenésével a vallási ortodoxia türelmetlenségének sokféle példáját láthatjuk, nem mindig lehetett a szigorításokat és üldözéseket egyszerű és átlátható hatalmi okokkal magyarázni, sokkal kézenfekvőbbek voltak az uralkodó vallás lelkeinek megtartásával vagy egyes személyek ortodoxiájával vagy szerepkeresésével kapcsolatos motívumok. A hivatalos vallási álláspontok a pszichoterápiát a szekuláris hatalomhoz vagy ideológiához hasonlóan utasították el, helytelenítették. Így a pszichoterápia a polgári társadalmak emancipált nagyvárosaiban terjedt. A pszichoanalízis elleni vallási kritikákat kiváltotta több tanulmánya, amely a vallást „dekonstruálni” próbálta, illúziónak, regresszív neurótikus állapotnak tüntette fel. Érdekes módon az úgynevezett pszichoanalitikus mozgalomban ez a sajátos vallásellenesség nem folytatódott. Wilhelm Reich és a freudizmust a marxizmussal ötvözni próbálók a

valláskritikában megpóáltak közös platformot találni (hiszen a marxizmus is ideológiai mákonynak, a nép ópiumának tartotta a vallást), de a marxizmust ezt a közösséget is visszautasította.

A pszichoterápia, és kivált a pszichoanalízis a polgári individualizmus megnyilvánulása és szükséglete, ezt azután a marxizmusban is és a vallási értelmezésekben is hangoztatták. A kapitalizmus embere elidegenedett és ennek eléviselésére teremtette meg a pszichoterápiát. A vallásos ember számára is ott van a lelki gyakorlatok, a vallási közösségi struktúrák sora, a katolikus vallásban a gyónás, a pszichoanalízis karikaturisztikus értelmezésében a gyónás analogonját folytonosan emlegetik. A protestáns fundamentalizmus sem szereti a pszichoterápiát, itt is a közösség és a (helyes) hit kellene, hogy ellássa mindazt, amit a pszichoterápia tölt be. A szekták még inkább elutasítóak. Van a helyzetben egy sor különlegesség, például Jung elmélete a vallás számára gyakran elfogadhatatlanabb, mint a pszichoanalízis, mert Jung a spiritualizmust is megpróbálta beépíteni a rendszerébe, átértelmezte a vallási élmény bizonyos megnyilvánulásait és kulturkritikai, kulturtörténeti elméletei is vannak, amelyek a hivatalos vallási tételekkel interferálnak. A protestáns fundamentalizmus egyik ellenpóziója a

hipnózis, mert a lélekkel csak a vallás foglalkozhat avatottan, a lelket nem szabad felidézni. Fordítottan hasonló a helyzet a szocializmusban azokkal a pszichoterápiás irányzatokkal, amelyek kevésbé vonták magukra a rendszer és ezen belül az ortodox élettudományok haragját. Például az autogén tréning, amely tanuláselméletileg magyarázható, vagy a hipnózis, amelyet előbb az alvás mechanizmusaival (és így a bona fide tudományos alváskutatással) hozta kapcsolatba, majd pedig külön idegrendszeri folyamatokban találták meg a szubsztanciáját. Az első magyar tudományos hipnóziskönyv még ezt posztulálta, és a magyar hipnózisiskola vezetői még 1980 körül is elzárkóztak attól, hogy a hipnózis kommunikációelméleti magyarázatát megvitassák, nyilván a fokozatosan elért akadémiai, illetve egyetemi legitimációt nem akarták veszélyeztetni, a kor embere tartózkodott az ideológia provokálásától, hasonló motívumok játszhattak közre, hogy 1980-ban a Magyar Pszichiátriai Társaság megindulásakor a pszichoanalitikusok maguk akartak a régi elnevezéshez: pszichodinamikus pszichoterápia és dinamikus pszichoterápia ragaszkodni, nehogy a pszichoanalízis túl provokatív hatású legyen.

Eszmei elkülönülések ma is vannak és hatnak, például az önsegítő mozgalmak általában elutasítják a pszichoterápiát, mint a Névtelen Alkoholisták mozgalma, mert szerintük az a lelki, viselkedési változás belső döntése és a személy autonómiája ellen hat. Az egyéni szabadságot kultiváló mozgalmak közül sokan a pszichoterápiát azért bírálják, mert az indoktrinál, világnézetet közvetít, valláspótlék. A pszichoanalízist különösen gyakran éri ez a kifogás, más pszichoterápiás irányzatok, például a Rogers-féle személyközpontú irányzat részéről. A pszichoterápiák mélyebb megértése a társadalom eszmei kontextusaiban nagyon messze vezetne, csak azért néhány egy-két körülményt kellene figyelembe venni még az elmondottak megértéséhez.

Egyik az, hogy a pszichoterápia kb. százéves kultúrája kialakított valamilyen betegségtant, vagyis egyes emberi problémák és viselkedészavarok betegségnek minősültek a hatására, vagyis olyan állapotnak, amely segítségre, kezelésre szorul. Ez a betegségtan a pszichoanalízist feltételezte, és terjesztette ki – legalábbis részlegesen – a szomatikus tünetek, betegségek egy részére, mint pszichoszomatikát, ill. a pszichózisokra is. E betegségtan minden oldalról támadás alá került. A klasszikus pszichiátria, mint már utaltunk rá, ezt soha sem fogadta el. Kb.

1980-tól, tehát nagyjából a Magyar Pszichiátriai Társaság alakulásától megjelent a biológiai pszichiátria és a pszichofarmakológia és a saját betegségeitana kodifikálódott a DSM III-ban. Előbb rejtve, de lassan mind nyilvánvalóan kiderült, hogy a pszichoterápia indikációs területei eltűntek a hivatalos, nemzetközi nozológiából, és a szakirodalmat olyan kutatási eredmények töltötték ki, amelyek minden – korábban lelkinak nevezett – megnyilvánulásban örökletes determinációt és neurokémiai mechanizmusok zavarát mutatta ki. Egyfajta politikai korrektségből is a pszichoterápia nem kérdőjeleződött meg nyílt vitákban, de a társadalmi érdeklődés jelentősen megcsappant iránta. Az egykori szocialista országokban a pszichoterápia éppen a korábbi üldözött státus miatt elfogadott lett. Igazán nem alakult ki a gyakorlata, de a kiképzés rendkívül kiterjedtté vált. Ma már sokszáz kiképzett terapeuta vár arra, hogy csinálja is, amit tanult. A képzés rendkívül kiterjedt a mai Oroszországban is, ahol még magángyakorlat alig van. A pszichoterápia állami munkahelyei, szolgáltatási keretei közben leépültek. A pszichoterápia tehát gyökeresen megváltozott, mint társadalmi valóság, és a változás már jócskán a szocialista világban megkezdődött. Már akkor hangoztatták, hogy neurózis nincs többé, csak depresszió van, a

depresszió spektrumának valamely formája, amelynek korrekt kezelése gyógyszeres, és amelynek célja a neurotranszmitterek kóros egyensúlyának helyreállítása.

Milyen is volt tehát a pszichoterápia és a szocializmus kapcsolata?
Nem kellene-e ezt a körülményt is tekintetbe venni?

A másik sajátosság a pszichoterápia eredményességével, a terápiás munka minőségbiztosításával, a képzés valódi gyakorlati értékével kapcsolatos kutatások kiábrándító eredménye. A pszichoterápiás irányzatok rendkívüli diverzitása (kb. 24 nagyobb irányzat, 240-280 iskola) nem bizonyult értelmes fejlődésnek. A pszichoanalízis társadalmi befolyása jelentősen csökkent. A pszichoterápiás módszerek gyógymód-jellege megkérdőjeleződött. Nem kis részben a biológiai pszichiátria konkurrenciája és folyamatos pszichoterápiellenessége miatt. A változások ellenére a pszichoterápia még jelentős társadalmi praxis. Pedig elméleti alapjai már alig tarthatók. A pszichoterápia saját rendszerén belül is felerősödtek az önkritikus hangok (Grawe és munkacsoportja kutatásai, irodalmi összegzései).

Hogy is áll a pszichoterápia és a szocializmus viszonyának kérdése a pszichoterápia mai helyzete felől visszatekintve?